Akademik İncelemeler Dergisi
Journal of Academic Inquiries

E-ISSN : 2602-3016
Yayıncı/Publisher : Sakarya Üniversitesi

Cilt/Vol. 20, Sayı/No. 1, 68-84, 2025
DOI: https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1574387

Araştırma Makalesi / Research Article

Dinî Bir Sembol Olarak Bamyan Buda heykelleri: Dünü ve Bugünü

Bamyan Budha Statues as a Religios Symbol: Past and Present

Muhammed Naim Naimi[1*]
Mustafa Göregen[1]

[1] Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi, Karabük, Türkiye,
naimnaimi@karabuk.edu.tr,
mustafagoregen@karabuk.edu.tr,
https://ror.org/04wy7gp54

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Öz: Budizm, MÖ. 6. asırlarda Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Bu dinî ve ahlakî öğretiyi benimseyip çevresine öğretmeye çalışan Gautama Sakiamuni'nin ölümünden sonra kendisine "aydınlanan" anlamında Buddha denilmeye başlanmıştır. Buddha'nın izlediği yol ve öğretilerinin din olarak Hindistan'ın muhtelif bölgelerine ve Hint hudutlarının dışına çıkması ise Maurya İmparatoru Aşoka döneminde olmuştur. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Buda Heykellerinin yapımı ise MS. Kuşan İmparatorluğu döneminde tıraş edilmiştir. Biri 53 bir diğeri ise 35 metre yükseklikte olan Buda Heykelleri, bugün Afganistan sınırlarında kalan Bamyan şehrinde yapılmıştır. Afganistan'da Budizm'in yayılması, Bamyan şehrinin Budizm'in merkezlerinden biri olarak kabul görmesi, dinî bir sembol ve kültürel miras olarak kabul edilen heykellerin yapılışı ve tahrip edilişi, çalışmamızın tali konuları arasında değerlendirilmiştir. Buna bağlı olarak çalışmamızda, Afganistan'ın Bamyan şehrinde bulunan iki adet Buda Heykeli'nin, Budizm'in en önemli objektif unsuru ve dinî sembolü olarak tıraş edilmesi, dinî bir unsur olarak kullanılması, kültürel ve tarihi miras olarak muhafaza edilmesi ile tahrip girişimleri ve tahrip edilmesi sürecinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmamızda cevap aranan sorular ise dinî bir sembol olarak Afganistan'ın Bamyan şehri Hindukuş dağının eteğinde dağdan oyularak yapılan iki adet Buda Heykeli'nin ne zaman, kimler tarafından yapılmış? Dinî, tarihi ve kültürel değeri nedir? Bu önemli dinî sembol, günümüzde ne durumdadır, neden tahrip edilmiştir ve ne kadarı tahrip edilmiştir? Çalışma, Budizm'in Afganistan'ın Bamyan şehrindeki geçmişi, dinî bir sembol olarak Bamyan'daki Buda Heykellerinin yapılışı, muhafaza edilmesi, tahrip girişimleri ve 2001'deki tahrip edilmesi serüveni ile sınırlandırılmıştır. Yöntem olarak nitel araştırma desenlerinden literatüre dayalı tarama yöntemi tercih edilmiştir. Toplanan ikincil verilerin betimsel analiz teknikle değerlendirilip yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Din Psikolojisi, Afganistan, Bamyan, Budizm

Geliş Tarihi/Received: 26.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2024
Yayımlanma Tarihi/ Available Online: 09.03.2025

Abstract: Buddhism emerged in India in the 6th century BC. After the death of Gautama Sakyamuni, who developed and taught this religious and ethical philosophy, he came to be known as the Buddha, meaning "the enlightened one." It was during the reign of the Mauryan Emperor Ashoka that the Buddha's teachings spread as a religion throughout India and beyond its borders. The construction of the Buddha statues, which are the main subject of this study, took place during the period of the Kushan Empire. These statues, one standing 53 meters and the other 35 meters high, were carved in the city of Bamyan, which is now part of Afghanistan. The spread of Buddhism in Afghanistan, the establishment of Bamyan as one of its key centers, and the construction and destruction of the statues—which are regarded as religious symbols and cultural heritage—are among the secondary topics of this study. Accordingly, the study aims to investigate the creation of the two Buddha statues in Bamyan as the most important objective and religious symbol of Buddhism, their role as religious elements, their preservation as cultural and historical heritage, and the attempts to destroy them, culminating in their destruction process. The questions this study seeks to answer are: When and by whom were the two Buddha statues carved out of the mountain at the foot of the Hindu Kush in Bamyan as religious symbols? What is their religious, historical, and cultural value? What is the current state of these important religious symbols, why were they vandalized, and how much of them has been destroyed? This study is limited to the history of Buddhism in Bamyan, the construction of the Buddha statues as religious symbols, their preservation, the attempts to destroy them, and the story of their destruction in 2001. For methodology, the literature-based survey method, a qualitative research design, was used. The collected secondary data were evaluated and interpreted using descriptive analysis techniques.

Keywords: History of Religions, Psychology of Religion, Afghanistan, Bamyan, Buddhism

Cite as(APA 7): Naimi, M. N., & Göregen, M. (2025). Dinî bir sembol olarak bamyan buda heykelleri: Dünü ve bugünü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *20*(1), 68-84. https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1574387

This is an open access paper distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Extended Abstract

Buddhism emerged in the 6th century BC. This is an important date for Buddhism. Buddhism is a religious and ethical teaching, which became known as Buddha after the death of its founder Gautama Sakiamuni. The meaning of Buddha is "enlightened." As a religious and moral teaching, it is called Buddhism, and its followers are called Buddhists. The spread of Buddha's way of life and teachings to India, and from there to other regions, as a religion coincided with the Maurya Empire. When Ashoka, the 3rd Emperor of the Maurya Empire, allowed the preaching of Buddhism and other religious and moral teachings, and even encouraged and supported Buddhist clerics to go to other regions to preach their religion, Buddhism had the opportunity to spread. As a result of this process, Buddhism spread throughout the region, including the city of Bamyan, which today borders Afghanistan. Buddhist clerics chose the city as their center because of its strategic location and its status as a social, cultural, economic, and political center. Over time, Bamyan became one of the most important centers where Buddhist clerics performed their rituals, spread their teachings, and taught their students. One of the biggest pieces of evidence for this is the existence of two large Buddha statues, one 53 meters and the other 35 meters in size, carved during the Kushan Empire in AD.

The main subject of our study is the two Buddha statues in Bamyan, standing 53 meters and 35 meters tall, which are both an objective element and a religious symbol of Buddhism. From the perspectives of the History of Religions and Psychology of Religion, this study focuses on the historical significance of these statues, their value as religious symbols, and their past and present status. Specifically, it examines the spread of Buddhism in Afghanistan, the acceptance of Bamyan as one of its centers, the construction and destruction of the statues, and their role as religious symbols and cultural heritage.

Additionally, this study emphasizes the preservation of these statues as cultural assets in the context of Islam's tolerance over centuries, as well as their destruction in 2001. The aim is to explain the construction, preservation, and eventual destruction of the two statues, considering them as important religious symbols and objective elements of Buddhism. In other words, the study investigates the significance of the statues in Bamyan as key religious symbols, their preservation as cultural and historical heritage, and the processes of their attempted destruction and eventual demolition.

Furthermore, the study explores the spread of Buddhism to Afghanistan, the role of Bamyan in this context, and traces Buddhism's presence in the city up to the 10th century as secondary objectives of our research.

The study seeks to answer the questions of when, by whom, and for what motives the two Buddha statues—one 53 meters high and the other 35 meters high—were carved into the mountain at the foot of the Hindu Kush in Bamyan, Afghanistan. Additionally, it aims to explore how these statues survived until today and the motives behind their destruction in the early 2000s. The study also addresses questions regarding the current condition of the statues and how much of them have been destroyed.

National and international literature on the Buddha statues in Bamyan, Afghanistan, as religious symbols, cultural heritage, and historical values has been reviewed. In particular, Persian works used in the region have been consulted. It has been noted that Ahmad Ali Kühzâd has conducted valuable research on Afghanistan, Bamyan, and the past and present of Buddhism in the region. His works, such as *History of Afghanistan*, *Bamyan Guide*, and *Afghanistan in Historical Adventure*, are particularly notable. Afghan author Muhammad Ishaq Ibrahimi's book *Important Centers of Buddhism in Afghanistan* is also an important source on the subject. These and similar works address the topic from a historical perspective. In our study, the Buddha statues in Bamyan are discussed as religious symbols and cultural values from the perspectives of the History of Religions and Psychology of Religion.

Since the subject of our study is historical, a qualitative research design was preferred. The literature-based survey method, one of the qualitative research designs, was employed. Given this approach,

articles, visual materials, and audio-visual content that had been previously collected and created for other purposes were utilized. After the main theme of the study was defined, secondary data were used to evaluate the findings. In our study, the descriptive analysis technique was applied to analyze and interpret the available data. Descriptive analysis is the process of identifying the key themes within the collected data and organizing and interpreting the data under appropriate headings.

Buddhism began to spread during the Maurya Empire. From the 300s BC, Buddhism spread from India to other countries, and it was accepted in certain regions of present-day Afghanistan. In this context, Bamyan became one of the important centers of Buddhism. Bamyan grew particularly significant during the reign of the Kushan ruler Kanishka. During this period, the region became a major center for training Buddhist missionaries, who were sent to neighboring areas like India, and for carving some of the most beautiful, aesthetic, and rare Buddhist statues.

Hundreds of caves carved into the mountains were opened behind, around, and near the Buddha statues, where Buddhist religious officials were housed, trained, and conducted their rituals. While these artifacts were religious symbols in the past, today they are displayed in museums around the world and in Afghanistan as cultural, historical, and aesthetic treasures of modern Afghanistan.

One such artifact, the Buddha statue, was preserved until 2001, despite the absence of Buddhist followers in the region, thanks to Islam's historical tolerance of other religions and religious artifacts, as well as the value placed on aesthetics. However, during that time, the Buddha statues were vandalized, looted, and destroyed by a group of extremist individuals.

1. Giriş

Gautama Sakiamuni Buddha, bilinen adıyla Buda'nın MÖ. 6. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Buda, tahminen MÖ. 624-566 yıllarında Hindistan'ın Benares şehrinin kuzeyindeki Kapilavastu şehrinde dünyaya gelmiştir (Cevâdi, 2007). Sakya Kralı Suddhadana ile Kraliçe Mahamaya'nın ilk erkek çocuğudur. Asıl adı Siddharta, soyadı Gautoma/Gautama'dır. (Karataş, 2013). "Aydınlanan" anlamındaki Buda ismi ise sonraki dönemlerde ona verilmeye başlanmıştır. Budizm'in ortaya çıktığı Hindistan'da sosyal yapı, Brehmenler (din adamları), savaşçılar, çiftçiler ve alt tabaka halktan oluşmaktaydı (Cevâdi, 2007). Bu din, üç asır boyunca sadece Hindistan hudutlarında varlığını sürdürmüştür (Kühzâd, 1967, s. 108). Budizm, Maurya İmparatorluğu döneminde Hindistan'ın geneline ve Hindistan'a yakın topraklara yayılma imkânı bulmuştur (Cevâdi, 2007).

Maurya İmparatorluğu, Chendra Gupta Maurya öncülüğünde Hindistan'da kurulmuştur. Chendra Gupta'nın ardından sırasıyla Pandu Sara ve Aşoka tahta geçmiştir. Aşoka, tahta geçmesinin üzerinden 10 sene geçtikten sonra Buda'nın dinine yönelmiştir. Aşoka'nın, Budizm'i kabul ettikten ve Budist yaşam şeklini benimsedikten sonra bu alandaki en önemli adımı, Budist tebliğcilerini hükümranlığının batı taraflarına göndermesi olmuştur. Yani bugünkü Afganistan coğrafyasının büyük bir bölümünü (güney ve doğu bölgeleri) kapsayan bölgelere Budist tebliğciler göndermiştir (Kühzâd, 1967, ss. 108-109).

Budizm'in en önemli objektif unsurlarından olan Buda heykelleri, özelde Afganistan'ın Bamyan şehrinde bulunan dağdan oyularak yapılmış iki adet Buda Heykelinin araştırılması, çalışmamızın ana konusunu oluşturmuştur. Bu bağlamda öncelikle dinî sembol konusu ele alınmıştır. Ardından tarihi seyirde Budizm'in Afganistan'a yayılışı ve gelişimi üzerinde durulmuştur. Budizm'de dinî bir sembol olarak Bamyan'daki Buda Heykellerinin yapılışından yakın tarihteki tahrip edilişine kadarki serüveni çalışmamızda önemle üzerinde durulan konular olmuştur. Bu çerçevede ç alışmamızda, mezkûr heykellerin, Budizm'in en önemli objektif unsuru ve dinî sembolü olarak tıraş edilmesi, dinî bir unsur olarak kullanılması, kültürel ve tarihi miras olarak muhafaza edilmesi ile tahrip girişimleri ve tahrip edilmesi sürecinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Budizm'in Afganistan'a yayılması, Buda Heykellerinin bulunduğu Bamyan şehri ve 10. asra kadar Budizm'in bu şehirdeki varlık izinin sürülmesi, araştırmamızın amaçları arasındadır.

Budizm'in objektif unsuru olarak telakki edilebilen Buda Heykellerinin, özelde Afganistan'ın Bamyan şehrindeki iki adet Buda Heykeli'nin Din Psikolojisi ve Dinler Tarihi bakış açısıyla araştırılması konuyu değerli kılan en önemli yanlarındandır. Yapıldığı günden tahrip edildiği 2001 yılına kadarki dönemde, dünyanın en büyük iki Buda Heykeli olarak kabul edilen bu heykellerin yapılışı, dinî bir sembol olarak görülüp tapınılışı ve tahrip girişimlerinden nihayetinde tahrip edilişi konularının her biri başlı başına çalışmamızı değerli kılan yönlerdir.

Bu çalışmada cevap aranan soru ise dinî bir sembol olarak Afganistan'ın Bamyan şehri Hindukuş dağının eteğinde dağdan oyularak yapılan iki adet Buda Heykeli'nin ne zaman, kimler tarafından yapılmış ve dinî bir sembol olarak kullanılışı nasıl olmuştur? Dinî, tarihi ve kültürel değeri nedir? Buna bağlı olarak Budizm'in Afganistan ve bölgeye yayılış serüveni nasıl olmuştur? Bu önemli dinî sembol, günümüzde ne durumdadır, neden tahrip edilmiştir ve ne kadarı tahrip edilmiştir? Çalışmamızda nitel araştırma desenlerinden dokümana/literatüre dayalı tarama yöntemi kullanılarak mezkûr sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu yöntemde daha önce başka amaçlarla kaynak toplanıp yazılan yazılar, görsel ve işitsel bilgilerden yararlanılması esastır. Çalışmamızda da daha önce bölge dillerinde Budizm ile ilgili yazılan kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana teması belirlendikten sonra ikincil veriler kullanılarak veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yani betimsel analiz tekniği kullanılarak eldeki veriler analiz edilip yorumlanmıştır. Betimsel analiz, toplanan veriler çerçevesinde araştırmanın başlıklarının belirlenip verilerin uygun başlıklar altında işlenmesi ve yorumlanması tekniğidir (Altunışık vd., 2007, s. 268).

Çalışmamız, Budizm'in önemli sembollerinden biri olan Afganistan'daki Buda Heykellerinin yapılışı, muhafazası, tahrip girişimleri ve tahrip edilmesi serüveninin izahı ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda konunun izahına katkı vereceği amacıyla sembol ve dinî sembol konusuyla Budizm'in dinî bir sembol olarak görülmesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Budizm'in Afganistan'a yayılış serüveni, Afganistan'ın Bamyan şehrinin konumu ve Budizm'in merkezi olarak işlev görmesi, bu heykellerin dinî bir sembol yapılması, yaşatılması ve kültürel bir değer olarak korunması ve 2001'de tahrip edilme süreci, çalışmamızın sınırlılıkları arasındadır.

2. Dinî Bir Sembol Olarak Buda Heykelleri

Sembol, *"başka bir şeyi, özellikle de soyut şeyleri göstermek veya temsil etmek amacıyla kullanılan şeydir."* Başka bir ifadeyle duyu organları vasıtasıyla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne, işaret, remiz, timsal ve simgedir (Tokat, 2009, s. 85). Kurt (2023) sembolü, *"somut nesne ile tinsel olan arasında bir merdiven, bir bağ, bir ilişki kurabilmeye aracı vazifesi"* gören şey şeklinde tanımlamıştır. Sembol, bir fikri ve düşünceyi temsil eden nesne, görsel şey, inanç, eylem veya maddi bir görünümdür. Semboller, sesler, jestler, görsel imgeler, fikir ve inançlardır. Fikir ve inançları aktarmak için kullanılır (Elhady, 2018, s. 2).

Sembol, insanoğlunun en etkili iletişim araçlarından biridir. Bireysel ve toplumsal açıdan geniş bir işlevselliğe sahip olan semboller, insanın dünyayı algılama, anlamlandırma ve anlam atfetmesinin yanı sıra dünyaya uyum gösterme çabasının bir ürünüdür (Kızıl, 2018a, s. 31). Bu sebeple sembol, birey, toplum ve kurumlar için son derece önemlidir. Çünkü belli bir kitle tarafından saygıyla yaklaşılan, o kitlenin onur ve şerefini ifade eden unsurlardır. Ona göre yaklaşılması ve ehemmiyetinin gözetilmesi gerekir (Elhady, 2018, ss. 2-3). Başka bir ifadeyle semboller, bireylerin din, inanç, düşünce ve fikre aidiyetlerine göre farklı şekillerde algılanabilir (Kızıl, 2018b). Biri grup için önemli olarak görülen bir sembol bir diğer grup için pek bir anlam ifade etmiyor olabilir.

Semboller, birçok alanda kullanılmaktadır; Din, sembolün çokça kullanıldığı bir kurumdur. Dinî sembol, kutsalı ifade etmek için kullanılan ve kutsal ile ilgili olan semboldür. Dinî sembolün varlığını sürdürebilmesi, canlı kalmasına bağlıdır. Bir dinî sembol, canlı kaldığı müddetçe de ait olduğu inancın devam etmesini sağlamaktadır. Dinî bir sembolün canlı kalmasının yanında manevi dünyaya hitap eden

duygu boyutunu da ifade etme gücüne sahip olması gerekmektedir. Hem manevi açıdan hem tarihi açıdan anlam yüklü olması icap etmektedir. Bu niteliklere sahip olmayan semboller, anlamsız ve boş şekil ve işaretin ötesine geçemez (Kızıl, 2018a, ss. 31-32). Tarihte Budizm'in önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilen Afganistan'ın Bamyan şehri, Budizm'in en önemli sembolü olarak görülen iki büyük heykele ev sahipliği yapmaktadır. Bu semboller, yapıldığı dönemden 10. asra kadar manevi bir anlam ifade ettiği için dinî bir sembol olarak görülmüştür. Fakat 10. asırdan itibaren ise şehrin, bölgenin en önemli değerlerinden biri, kültürel değerlerinden biri olarak muhafaza edilegelmiştir. Aşağıda genişçe bilgi vereceğimiz Bamyan Buda Heykelleri, yüklendiği manevi, tarihi ve kültürel değerin yanında, etrafında barındırdığı Budist Sanghaiların kaldıkları mağaraları, mağaraların içinde bulunan muhtelif dinî semboller, Budizm'in izlerini taşıyan ibadethaneler ve yapılar ile artık şehrin ve ülkenin kültürel mirası ve tarihi değeridir. Günümüzün Bamyan ve etraf şehirlerinde, yapılışında yüklendiği manevi anlamını gözeten müntesiplerinin olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bölge halkı açısından manevi duyguya hitap eden yönü ikinci planda kalmış, tarihi ve kültürel sembol olarak kabul edilmektedir.

3. Afganistan'da Budizm'in Geçmişi

Bugünkü adıyla bildiğimiz Afganistan coğrafyası, binlerce yıldır ilim, kültür, din ve medeniyetlerin beşiği olarak görülegelmiştir. Her ne kadar birçok tarihi yapısı, eseri ve medeniyet izleri tahrip edilse, talan edilse de çok daha fazlası yer altında bulunmakta ve şartların uygun olduğu durumlarda çıkarılmaya çalışılmıştır (İbrahimi, 1984). Çünkü Afganistan coğrafyası, medeniyetlerin kesiştiği bir coğrafya olarak tarihin her döneminde merkezi konumunu muhafaza etmiştir. Milat öncesi tarihlerde en eski medeniyetlerden Çin ve Hint medeniyetinin kesiştiği, birbirinin tanımasına, transferine açılan koridor görevi görmüştür (Gubar, 2007, ss. 35-36). Bu coğrafya tarih boyunca medeniyetlerin merkezi, dinlerin buluştuğu yer, İpekyolu güzergahının kesiştiği nokta, cihan fatihlerinin güzergahı, Hindistan'ın kapısı ve Asya'nın kalbi olarak bilinmiştir (Hayfi, 2010). Beş bin yıllık tarihe sahip olan Afganistan, Aryayilerin inşa ettiği Vidi Medeniyeti, Zerdüşt'ün yazılarıyla inkişaf bulan Avesta medeniyeti, Grek Baktriya medeniyeti, Greko-Budizm ve İslam medeniyetine beşiklik etmiştir (Hakcû, 2005; Naimi, 2023).

Afganistan coğrafyası, tarihte ilk yerleşim yerlerinden biri olarak bilinmektedir. Bu coğrafyada yapılan kazılar bölgenin, milattan çok öncelerinde bile önemli bir yerleşim yeri olduğunu, İndus Vadisi Uygarlığı gibi önemli bir medeniyetin önemli sahalarından biri olduğunu göstermektedir. Milat öncesi tarihlerden itibaren İran ve Hindistan tarafından gelen Aryan kabilelerce işgal edilmiştir. Hint-Avrupa dil ailesine mensup bu kabileler, kendileriyle birlikte Hinduzm ve Brahmanizm gibi dinleri de bölgeye getirmişlerdir (Kara, 2023). Hindistan'da kurulup milattan önce 300'lü yılların hemen başında günümüz Afganistan'ını da ele geçiren Maurya İmparatorluğu, Budizm'in bu coğrafyada yayılmasını sağlamıştır (İbrahimi, 1984, s. 1).

Milattan önce üçüncü yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Maurya İmparatoru Aşoka, saltanatının 10. yılında zulümden el çekmiş ve Buda'nın getirdiği dine yönelmiştir (İbrahimi, 1984, s. 35). Maurya İmparatoru Aşoka, Milattan Önce 259 yılı bir savaşta (Kalanga? Savaşı) 150000'in üzerinde insanın ölmesi üzerine gördüğü ölüm, kan ve paralanmış cesetler karşısında bir anda halet-i ruhiyesi değişmiş, nefsine hakim ve hırstan uzak bir hayat yaşamaya başlamıştır. Ardından hakim olduğu topraklara da Budist rahipleri göndermiştir. Ezcümle bugünkü Afganistan toprakları da bu dönemde Budizm ile tanışmıştır (Kühzâd, 1967, ss. 98-104). Buda'nın getirdiği dine yönelen Aşoka, kontrolü altında bulunan şehirlerde Budizm'in yayılmasını istemiştir. Budist din adamları Maurya İmparatorluğu'nun idaresi altındaki yerlerde dinlerini tebliğ etmişlerdir. Ardından gelen Kuşan İmparatorluğu'nun desteği ile Budizm'in bölgeye yayılması sürmüştür. En önemlisi ise Aşoka'nın yoğun desteği ve isteğiyle bu dinin, bölgeye yayılması sağlanmıştır. Aynı şekilde Budizm'e ait ibadethane ve ibadet sembolleri inşa edilmiştir (İbrahimi, 1984, ss. 35-36). Budizm'in, genel olarak bugünkü Afganistan'da ve özellikle Bamyan'da kabul görmesi ve yayılması, Kuşan İmparatorluğu döneminde olmuştur. Özellikle Kanişka

dönemi, Budizm'in bölgeye yayılması bakımından zikre değer bir dönemdir (Kühzâd, 1967, ss. 222-223).

Budizm'in bugünkü Afganistan topraklarındaki varlığı, İslamiyet'in bölgeye geldiği dönemlere kadar devam etmiştir. Özellikle bugünkü Afganistan batı ve merkezi bölgelerinde, İslamiyet'in o bölgelere yayıldığı döneme kadar Budizm'e inanılmaya devam edilmiştir. Bunun yanı sıra Afganistan'ın batı kısımlarında Zerdüşt'ün dini yaygın bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Günümüzde Budizm ile ilgili yazıtların, ülkenin çeşitli bölgelerinden çıktığı görülmüştür. Çünkü Aşoka, inandığı Buda dinine ait dinî-ahlaki sözleri ve öğretileri taşlara yazdırarak şehrin girişlerine ve halkın sıklıkla geçtiği yerlere diktirmiştir. İşte bu taşlardan biri Lağman ile Celalâbâd arasında bulunan Drunte kentinden elde edilmiş ve Kabil Müzesi'ndedir. Bir diğeri ise Kandahar'ın Çehl-zine eteklerinde bulunmuş ve bölge halkının birinin elinde muhafaza edilmektedir. Bu yazıtlar, Aramice ve Yunanca dillerinde yazılıdır (İbrahimi, 1984, ss. 36-37). Afganistan'da Budizm'in yayılması ise Kuşan Devleti'nin padişahı Kanişka döneminde olmuştur. Çünkü Kanişka, bütün dinlere saygı göstermiş ve zaman içinde ise Budizm'e olan rağbeti artmıştır. Bundan sonra Budizm'in en büyük hamisi ve yayılmasında en büyük destekçisi olmuştur. Ondan sonra gelen bütün Kuşan İmparatorları, Budizm'i benimsemiş, yaşamış ve yaşatmaya çalışmışlardır (İrfâni, 1989, ss. 14-15; Kühzâd, 1946, ss. 276-277). Büyük Kanişka olarak da bilinen bu hükümdar, Kuşan Devleti'nin hem siyasi bakımdan hem askeri bakımdan hem idari ve dinî bakımdan genişletmiştir. Yazlık başkenti bugünkü Peşaver ve kışlık başkenti ise bugünkü Begram (Kabil'in ilçelerinden biri) şehridir. Buralarda yaptırdığı dinî mabetler ve ateşkedelerin yanında Bamyan'da da Budizm'e ait mabetlerin yapılmasına ilk adımları atmıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki sözünü ettiğimiz Buda Heykellerinin yapımına da Büyük Kanişka'nın döneminde başlanmıştır (Kühzâd, 1955, s. 8).

Bir yandan Yunan-Bahter etkisi diğer yandan Hindistan gelen Budizm'in etkisiyle bölgedeki heykelcilik ve el işçiliği önemli gelişme göstermiştir. Greko-Budizm sanatlarının bölgede kabul görmüş, bölgenin sanatında büyük etkiler bırakmış ve bu eserlerin yaygınlaşmasını sağlanmıştır. Buda ile ilgili heykeller, ilkin insan figüründe yapılmamıştır; Başta Hindistan olmak üzere Budizm'in yaygın olduğu yerlerde henüz başlarda yapılan heykeller, ayak izi resmi ile boş bir taht şeklinde tersim ediliyordu. Fakat Greko-Budizm ekolünün gelişmesiyle birlikte zaman içinde her tarafta insan figüründe Buda heykelleri yapılmaya başlamıştır (İbrahimi, 1984, ss. 38-48).

Bamyan'daki Budizm'e ait mabetlerin yapımı, miladi ikinci yüzyılın ikinci yarısından miladi dokuzuncu asra kadar sürmüştür. İlkin 35 metre uzunluğunda olan Buda Heykeli ile etrafındaki mağaraların yapımına başlanmıştır. 53 metre yüksekliğe sahip Buda Heykeli'nin yapımına ise 5. asra gelindiğinde başlanmıştır. Çinli Seyyah Hüang Tsang'ın şehri ziyaret ettiği 632'de Buda Heykellerinin haşmetinden bahsetmesi ve güzelliğinden söz etmesi, bu heykellerin bitmiş olduğunu göstermektedir (Kühzâd, 1955, ss. 8-9).

Budizm'in Afganistan topraklarına varlığı Maurya İmparatoru Aşoka dönemindeki (Milattan Önce 274-232) Budist din adamlarının bölgeye gelip bu dini tebliğ etmeleriyle başlamıştır. Milattan önce üçüncü asrın ilk yarısında meydana gelen bu gelişme ile Budizm Afganistan'da yayılmış ve bölgenin dinlerinden biri olmuştur. Budizm, Afganistan'ın bugünkü coğrafyasında 1000 seneden fazla bir zaman varlığını sürdürme imkânı bulmuştur (Kühzâd, 1966, s. 98).

Afganistan coğrafyası, Kuşan İmparatoru Kanişka ile hem devletin başkenti hem de Budizm'in en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Hindistan gibi burada da sadece Budist rahipler yetişip komşu ülkelere bu dini tebliğ etmek üzere gönderilmemiştir. Bunun yanı sıra Buda'nın huzur, güzellik, şefkat timsali olarak en güzel, en estetik ve en nadide heykelleri bu diyarda tıraş edilmiştir. Bu eserler, dün bir dinin sembolü iken bugün ise bugünkü Afganistan coğrafyasının kültürel, tarihi ve estetik değerleri olarak dünyada ve Afganistan'ın müzelerinde sergilenmektedir. Zaman ve şartların getirdiği zorluklardan kurtarılabilirse tarih boyunca bu toprakların kültürel, tarihi ve estetik değerleri olarak sergilenmeye devam edilecektir.

4. Dünden Bugüne Afganistan'ın Bamyan Şehrindeki Buda Heykelleri

Kuşan İmparatorluğu döneminde, bugünkü Afganistan'ın Bamyan şehrinde tıraş edilen Buda Heykellerinin dünü ve bugünü ele alınmıştır. Bu çerçevede yapıldığı dönemden tahrip edildiği döneme kadarki serüven ve 2001'deki tahrip ediliş hikayesi ayrı başlıklar halinde işlenmiştir.

4.1. Kuruluşundan 2001 yılına kadarki dönemde Bamyan'da Buda Heykelleri

Bamyan, başkent Kabil'in 245 kilometre mesafeyle batısında bulunan, Hindukuş dağının güney etekleriyle Baba dağının uç kısımları arasında kalan vadide bulunan Afganistan'ın en güzel şehirlerinden biridir. Şehir, tarih boyunca birçok medeniyetin merkezi şehirlerinden biri olmuş, tabiat güzelliğiyle herkesi kendine hayran bırakan bir yer olmuş ve kervanların güzergahı olarak kullanılmıştır. Özellikle yaklaşık sekiz asır gibi uzunca bir dönem Budizm'in bölgedeki en parlak ve merkezi şehirlerinin başında gelmiştir. Bugün dünyanın en büyük iki Buda Heykelini bağrında barından bir şehirdir (İrfâni, 1989, ss. 17-18; Kühzâd, 1955, ss. 1-2). Buda Heykellerinin yanı sıra Hindukuş dağının eteklerinde barındırdığı yüzlerce Budist mağara ibadethaneleri, akar suları, Emir Barajı gibi onlarca güzelliğiyle tarihi bir kenttir.

Afganistan'ın merkez bölgesinde bulunan şehirlerden biri olan Bamyan, ipek yolu üzerinde bulunan önemli merkezlerden biriydi. Bu sebeple ticaret kervanlarının uğrak yeri, ticaret kervanları eliyle farklı kültürlerin aktarım merkezi misyonunu üstlenmişti. Diğer taraftan ise iki dağın arasında konumlanmış olan şehir, tabiat güzelliği ile huzur, sükûnet ve güzelliğin bir arada bulunduğu nadide şehirlerden biriydi (Azadiradio, 2021). Bu özelliklerinden dolayı olsa gerektir ki Budizm'in önemli merkezlerinden biri olarak tercih edilmişti. Bamyan şehri, birçok Budist mabet ve buralarda dinî ayinleri icra eden rahiplere ev sahipliği yapmıştır. Buradaki mabetler, Hindukuş ve Baba Dağları'ndaki mağaralar başta olmak üzere kendisi bir vadi konumunda olan şehrin muhtelif bölgelerinde bulunuyordu. Çünkü Budist rahipler, genellikle vadilerde ve nehir kenarlarında tapınmaya duruyorlardı (İbrahimi, 1984; Kerim, 1960). Bamyan ve civar bölgelerde Hinayana kolu kabul görmüş ve yayılmıştır (Kühzâd, 1965, s. 9). Rowland (1967) isabetle belirttiği üzere Buda Heykelleri, şehrin kuzey-doğusunda bulunan dağın kenarında dikey biçimde dağın parçasından tıraş edilmiştir. Şehrin hemen doğu tarafında ise yine dağdan oyularak yapılan bir heykel daha vardır. Bu heykelin boyu bir önceki heykele nispetle biraz daha küçüktür. Dağdan oyularak yapılan heykeller, altın ve kıymetli taşlarla tezyin edilmiştir. Bu yönüyle göz kamaştırıcı bir sanat eseri olarak ziyaretçilerin dikkatini çekmiştir. Afghanpaper'de (2023) yayımlanan bir makaleye göre büyük heykel, 53 metre ile dünyanın en büyük Buda Heykelidir. Nispeten küçük Buda Heykeli ise 35 metre yüksekliktedir. Büyük Buda Heykeli'nin adı Salsal ve küçük Buda Heykeli'nin adı ise Şehmâme'dir. Literatürde ise renklerine nispetle büyük heykele Kırmızı heykel ve nispeten küçük olanına Beyaz heykel denilmiştir (Hâveri, 2024). İbrahimi'nin (1984) belirttiğine göre Bamyan ve buradaki Budist mabetler, miladi 8. asra kadar ihtişamını korumuştur. Fakat Cengiz Han'ın bölgeyi teshirine kadar şehirden pek söz edilmemiştir. Cengiz ordusu, şehri ele geçirdikten sonra ok ve yaylarla Buda Heykellerine saldırmışsa da oklarını, hedef aldıkları heykellerin kafa ve yüzüne ulaştırmayı başaramamıştır (1222). Kühzâd (1955), bu heykeller arasındaki mesafeyi 400 metre olduğunu belirtmiştir. Bu büyük heykellerin yanında üç tane de oturmuş vaziyette Buda Heykelleri vardır. Bunlardan ikisi yakın döneme kadar tahrip olmadan duruyordu. Nispeten küçük olan oturmuş vaziyetteki heykel, 35 metrelik Buda Heykeli'nin yanında ve büyük olan oturmuş vaziyetteki heykel ise 53 metrelik büyük Buda Heykeli'nin yanında konumlandırılmıştır.

Resim 1

Bamyan Şehri ve İki Buda Heykeli'nin Uzaktan Görünümü

Kaynak: Tarikhema (2019)

Büyük Buda Heykeli, üçgen biçimindeki revakın altında, vadinin batı kısmında bulunmaktadır. Gupta dönemi heykellerinden çok daha büyüktür. Boyu 53 metredir. Üstündeki elbise deseni, çivi yazısı gibi sivri çizgilerle 5. yüzyılda yapılan Budaları (Matura) anımsatıyor. Revakın tavanı ve iki yan duvarında işlenen renkli minyatürler, Hint duvar resimleri Ajanta taklit edilerek yapılmış gibidir. Heykelin arka tarafından dağa doğru birkaç mağara oyulmuştur. Bu mağaralardan 11 numaralı mağaranın içinde bir kümbet biçiminde oyulduğu görülmektedir. Kümbetin iç kısmına işlenen süslemeler, Baalbek'teki Bacchus Mabedi'ni anımsatmaktadır. 5 numaralı mağaranın tavanı ise tahta sütunlar gibi taştan tıraş edilen sütunlarla adeta desteklenmiş gibidir. Bu sütunlar, Hamsa ya da Kutsal Kaz resimleri ve sarmaşık çiçeklerle süslenmiş durumdadır. Bu süslemeler, miladi 6. yüzyıla ait süslemelerdir. Yunan, Bahter ve Hint süsleme sanatının izlerini taşır (Rowland, 1967, s. 98). Bu süslemeler, duvar ve mağaralardaki süslemelerin Sasaniler döneminde yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu da bize heykellerin ve mağaralardaki süslemelerin 6 veya 7. yüzyıllarda bitmiş olabileceğini anımsatıyor. Çünkü Rowland'ın (1967) aktardığına göre miladi 7. yüzyılda şehre gelen Çinli seyyah Hüang Tsang'ın, şehrin ihtişamından söz etmesi, o sırada şehirdeki heykellerin, etrafındaki ve mağaralardaki minyatürlerin bitmiş olduğunu göstermektedir.

Resim 2

Salsal Olarak Bilinen Büyük Buda Heykeli

Kaynak: Azadi Radio (2021)

Buda Heykellerinin bulunduğu oyulmuş alanın içleri de çeşitli minyatürlerle süslenmiş durumdadır. Bunlar, zaman içinde tamamen yıpranmış ve rengini yitirmiştir. 19. yüzyıllarda Hindistanlı, Fransız gibi arkeologlar tarafından restorasyon yapılmıştır. Heykellerin bulunduğu dağda yüzlerce Budist ibadethanesi olarak kullanılan mağara vardır. Rowland (1967) bu mabetlerin çokluğuna işaret etmek üzere arı kovanı benzetmesi yapmıştır. Aynı şekilde dağda oyulmuş birbirine bağlı olan çok sayıda mağara yollar olduğunu belirtmiştir. Bu mağaraların içinde kullanılan süsleme sanatı, Sasani sanatının etkilerini taşımaktadır.

Bamyan şehrinde bulunan Buda Heykelleri, bugünkü Afganistan coğrafyasının tarihteki sanat ve estetiğe gösterdiği teveccühü, verdiği değeri ve katkıyı göstermesi açısından önemlidir (İrfânî, 1989). Bu minvalde İbrahimi (1984), Buda Heykellerinden 35 metre yükseklikte olan heykelin belirli bölgelerinin altın kaplamalı olduğundan söz etmiştir. Kühzâd'ın aktardığına göre bölge heykel-tıraşları tarafından yapılan ilk büyük heykel olan 35 metrelik Buda Heykeli, vücut yapısı itibarıyla orantılı değildir; Kafası, gövdesine göre büyük, göğüs kısmı nispeten büyük, omuzları geniş ve ayakları sütun gibi dümdüzdür. Heykelin bulunduğu revak da düzenli ve dengeli değildir. Saçları da Yunan saçları gibi kıvırcıktır. Bu da Yunan-Bahter sanatının izlerini taşıdığını göstermektedir.

Resim 3

Şehmâme Olarak Bilinen Küçük Buda Heykeli

Kaynak: Azadi Radio (2021)

35 metrelik Buda Heykeli'nin sağ ve sol kısmında dağ oyularak yapılmış dört adet mağara vardır. Bu mağaralar, duvarlarındaki ve tavanındaki minyatürlerle gerek estetik açıdan gerekse din adamların kalacağı şekilde içinde bulundurduğu bir bazılarında iki hücresi ve ortasında hangaha benzer yapısıyla görülmeye değer yerlerdir. 1940'li yıllarda Fransız arkeologlar bir dizi kazılar yapmıştır. Bu mağaralara da A, B, C ve D isimleri vermişlerdir. A ve B mağarası heykelin solunda ve onlara karşılık gelecek şekildeki C ve D mabetleri ise heykelin solunda konumlandırılmıştır. Bu mağaralar A ve B birbirinin üstüne gelecek şekilde ve karşısında bulunan C ve D mağaraları da yine birbirinin üstüne gelecek şekilde yapılmıştır (Kühzâd, 1955, ss. 23-24).

Büyük Buda Heykeli'nin bulunduğu revakın içinde Sasani Süsleme sanatının etkilerini taşıyan tasvir ve renkler kullanılmıştır. Buda Heykeli'nin başının üstünde ise Güneş Tanrısı ve küçük mancınığının resmi vardır. Bu da Buda'nın Güneş Tanrısı yönünün olduğuna işaret etmektedir. Mağaralarda bulunan ve Buda Heykellerinin etrafını süsleyen minyatürler, miladi 241 yıllarından sonra veya Ak Hunlar dönemine ait olabilir (Rowland, 1967, ss. 95-96). 53 metrelik Buda Heykeli'nin etrafında girişleri birbirinden farklı olan on tane mağara bulunmaktadır. Bu mağaraların bazıları yakın tarihe kadar depo olarak kullanıldığı için temiz tutulmaya çalışılmıştır. Bu on mağaraların girişi, 53 metrelik Büyük Buda'nın ayak tarafına denk gelmekte ve her birine Fransız arkeologlar tarafından 1-10 arasında bir numara verilmiştir. Buda Heykeli'nin doğusunda sekiz genli 11 numaralı mağara ve batısında ise dörtgen 12 numaralı mağara vardır (Kühzâd, 1955, ss. 27-28).

İslamiyet'in bölgeyi tenvir etmesinden sonra da bu heykeller, ülkenin sanat ve estetik değeri olarak korunmuştur. Kühzâd (1955), Çinli Seyyah Hüang Tsang'ın Bamyan'a (miladi 632) geldiği yıllardan bölgeye İslamiyet'in gelişine kadarki dönemde şehri yöneten hanedanın, Bamyan Şîrleri olarak bilinen hükümdarlar olduğunu ve bunların da Ak Hunlar ile aynı ırktan olduklarını belirtmiştir. Bamyan'daki Kakrak Vadisi'nde bu hükümdarlara ait bir minyatür bulunmuştur. Bu minyatürde, tahtına oturan hükümdarın giydiği tacı kendine özgü bir taç olup üç hilal ve üç daire sembollerini taşıyordu (Kühzâd, 1955, s. 12).

Afganistan coğrafyasının İslamiyet'le müşerref olması Hz. Osman dönemine denk gelmektedir. İslam orduları, Abdurrahman b. Semure önderliğinde bölgeye ilk akınlarını yapmışlardır (Mohammadi, 2017, s. 514). Hicri 33 yılında Herat üzerinden Kabil'e doğru gelen İslam orduları, Kabil'de bölgedeki Kabil Şahlar tarafından durdurulmuşlardır. Çünkü o dönemde Afganistan coğrafyası birbirinden ayrı derebeyleri tarafından yönetilmekteydi. Bununla birlikte Zerdüşt dini, Buda dini gibi muhtelif dinler, bu dinlerin mabetleri ve din adamları vardı. 642'de İslam ordularının bölgeye geldiği sırada bölgede, derebeyleri, din adamları ve çiftçilerden oluşan bir sosyal yapı hakimdi. İslamiyet "Eşitlik ve Kardeşlik" müjdesiyle bölgeye girmiştir (Gubar, 2007, s. 69). Bugünkü Afganistan coğrafyasında hâkim olan din, Budizm'di. Bunun bir eseri olarak halen de varlığını sürdüren Bamyan'daki iki adet Buda Heykeli vardır (Aryen, 2023). Fakat İslamiyet'in bölgede kabul görmeye başlaması ise bundan iki yüz yıl sonrasına tekabül etmiştir (miladi 871); Yakub-ı Leys- Seffar liderliğindeki İran menşeli Seffari devleti, İslamiyet'i yaymak üzere Afganistan topraklarına yönelmiştir. Yakub-ı Leys-i Seffar, bu seferi sırasında Bamyan şehrinden de geçmiştir. Fakat bundan yirmi yıl sonra yani miladi 889'de, Abbasi Halifesi Mansur döneminde Müzahim b. Büstam oğlunu Bamyan'ın melikinin kızıyla evlendirmiştir. Bamyan hükümdarının İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte bölge İslamiyet'le tanışmıştır. Bununla birlikte Samani hükümdarı Nuh b. Mansur tarafından bölgeye gönderilen (miladi 978) Alptekin ve Sebuktekin'in bölgeden geçerken Bamyan meliklerinin eski dinleri üzere olduklarını görmüşlerdir. Sebüktekin, Bamyan melikinin ordusuyla mukabele etmiş ve onu mağlup ederek İslamiyet'i kabul ettirip tekrar görevinde bırakmıştır. O güne kadar bugünkü Afganistan'ın büyük bir kısmı gayri-müslim hükümdarlarca yönetilmeye devam etmiştir. Gazneliler devletiyle İslamiyet bölgeye yayılmıştır (Kühzâd, 1955, ss. 12-14).

Bamyan, Gazneli Devleti'nin hakimiyet sahasına dahil olduktan sonra İslamiyet'i kabul etmeye başlamıştır. Ardından Gurluların hakimiyeti altına giren şehir, günümüze dek Selçuklular, Harezmşahlar, Moğollar, Timurlular gibi birçok Türk-İslam devleti tarafından yönetilmiştir. Bütün bu dönemlerde Bamyan'daki iki heykel ve mağaralar, tahrip edilmemiştir. Bunun yerine şehrin kültür, sanat ve estetiği olarak görülüp tahrip edilmesine girişilmemiştir. Hatta Hindistan'da put-kırıcı olarak bilinen Gazneli Mahmud döneminde bile bu tarihi eserlere dokunulmamıştır.

Bamyan Heykellerinin ilk tahrip etme girişimi Seffâriler döneminde olmuştur. Seffâriler, şehri ele geçirdikten sonra heykellerin yıkılması için uğraşmışlardır. Hatta heykelin yüz kısmında bulunan altın, değerli taş gibi kıymetli şeyleri tıraş etme işi o dönemde yapılmıştır. Yine özellikle büyük heykel, Baburlular döneminde Evrengzib'in emriyle topa tutulmuştur (1689). Bu girişimin sonucunda büyük heykelin tek bir ayağı tahrip edilmiştir. 18. asırda Muhammed Nadir Afşar'ın ve 19. asırda Emir Abdurrahman'ın (1892) Buda Heykellerini tahrip girişimleri sonuçsuz kalmıştır (Buda, 2021). Onun haricinde bölgeye İslamiyet'in yayılmasından sonra eskinin dinî sembolü, bölgenin kültürel, sanatsal ve estetik bir değeri olarak kabul edilmiş, belirli dönemlerde korunmasına yönelik tedbirler alınmıştır. Alınan tedbirler, genellikle Hindistanlı bilim insanları ve sanatçılar ile uluslararası camianın girişimleriyle olmuştur. Bütün bunlarla birlikte Buda Heykellerinin, özellikle bölgede yağan yoğun kardan müteessir olduğu belirtilmiştir (İbrahimi, 1984, ss. 81-82).

Afganistan'daki Budizm mabetleriyle ilgili kaleme aldığı eserinde İbrahimi (1984), gerek bölgenin yoğun kar almasından kaynaklı heykellerin gördüğü hasarlar, gerekse Evrengizb döneminde topa tutulan büyük heykelin almış olduğu hasar ve buna bağlı açılan çatlaklar ve özellikle heykellerin üzerindeki elbise izlerinin bakımsızlıktan yıpranmalar olmuş olabileceğini belirtmiştir. Bunların, aslına uygun şekilde ciddi restorasyon gerektirdiği de ortadadır. Ülkenin ve bölgenin tarihi, kültürel, sanat ve estetik değeri olarak geniş kapsamlı bir heyet tarafından aslına uygun şekilde restorasyonun yapılması hem bölge kültürüne hem de dünya kültürüne büyük bir hizmet olacaktır.

4.2. 2001 sonrası dönemde Bamyan'daki Buda Heykelleri

Bamyan'daki Buda heykellerini tahrip edilmesi fikri, bu fikrin eyleme dönüştürülmesinden çok öncelere dayandığı belirtilmiştir. Taliban'ın lideri Molla Muhammed Ömer'in sözcüsü Mutmain (2017) yazdığı *Molla Muhammed Ömer, Taliban av Afganistan* adlı kitabında Taliban'ın Bamyan bölgesi komutanı Molla Abdulvahid'in Nisan 1997'de şu demeci verdiğini açıklamıştır; "Bamyan'ı ele geçirdikleri takdirde bu şehirde bulunan Buda Heykellerini tahrip edeceğiz." Taliban komutanının bu sözleri sarf ettiği sırada Bamyan Taliban tarafından henüz teshir edilmemişti. Bamyan'ın teshiri sırasında Buda Heykellerinden biri top mermilerinden birinin hedefi olmuştu. Şehir ele geçirildikten sonra bir grup Taliban militanı, bir araba lastiğini heykellerden birisinin başına geçirip ateşe vermiş ve heykelin başı kısmının siyahlaşmasını sağlamıştır (Moujde, 2023, ss. 104-105). Çok geçmeden Molla Muhammed Ömer, Buda Heykellerinin tahribi ile ilgili fermanını yayımlamıştır. 2001 yılın başlarında Buda Heykellerinin tahrip edilmesi fermanını vermesinden kısa bir süre sonra yurtdışından yetkili ve din alimlerinin gelip kendisine; "Bu heykelleri ondan önce de ülkede Gazneliler gibi İslamiyet'i yaşayan ve yaşatan hakimlerin böyle bir girişimde bulunmadıkları" hatırlatılıp bu işten vazgeçmesi istenmiştir. Fakat Molla Muhammed Ömer, "ülkeyi şeriat ile yönetiyoruz, şeriat bu heykellerin kırılmasını emrediyor" diyerek kararından vazgeçmemiştir (Şifayi, 2021). Kerimi, Ali Buda'ya (2021) verdiği röportajda bu iddiaları doğrular nitelikte açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre Taliban, Buda Heykellerini Mart 2001'den çok önce yani 1999'ın yazından itibaren küçük heykeli tahrip etmeye başlamışlardı. Yani Buda Heykellerinin tahribi bir anda ortaya çıkan veya bir fermanla gündeme gelen bir durum değildi; aksine planlı, programlı ve önceden düşünülüp harekete geçilmiş bir eylemdi.

Bamyan Buda Heykellerinin tahrip edilmesi için bölgeye yüklü miktarda patlayıcı madde gönderilmişti. Buda Heykellerinin tahribine başladıktan sonra 11 Mart 2001'de UNESCO'nun talebi ve Katar'ın arabuluculuk misyonunu üstlenmesi üzerine Müslüman alimler Kandahar'a sefer düzenlemiş ve

Taliban'ı bu girişiminden vazgeçirmek için çabalamıştır. Müslüman alimlerin Kandahar'a vardığı sırada Buda Heykellerinin içine barut yerleştirilerek parça parça tahrip edilmeye devam ediliyordu. Müslüman heyetinin ve uluslararası camianın bu heykellerin tahrip edilmemesine yönelik bütün çabaları boşunaydı (Şifayi, 2021).

Resim 4

Salsal Olarak Bilinen Büyük Buda Heykeli'nin Tahrip Edildikten Sonraki Hali

Kaynak: Azadi Radio (2011)

Olayın görgü tanıklarından ve fiilen bu eylemi yapmaya zorlananlardan birinin belirttiğine göre Taliban, Arap ve Pakistanlı mühendislerin direktifi ile heykellerin çeşitli bölgelerini matkaplarla açtırıp içine barut doldurtmuş ve patla patlata tahrip etmişlerdir. Görgü tanığı, Taliban tarafından esir alınıp bu işe zorla sürüklendiklerini ve sayılarının 100 civarında olduğunu belirtmiştir. Onun dediğine göre Buda Heykelleri, günlerce bomba ve barut yerleştirilerek yok edilmeye çalışılmıştır. Büyük heykelin tahrip etme işi 25 gün sürmüştür. 35 metrelik küçük heykel ise bir defa barut, bomba yerleştirilip patlatılınca tamamen tahrip edilmiştir. Tarihler 11 Mart 2001'i gösterdiğinde bu iki heykelin sadece yeri, izleri ve dağılan parçaları kalmıştı. Şimdi ise bu iki heykelin konulduğu yer ve onun parçalanmış taş yığınları dışında bir şey kalmamıştır. UNESCO, uluslararası camia, Müslüman alimler, Japonya, Sri Lanka gibi ülkelerin girişimleri sonuçsuz kalmıştır. UNESCO bu eylemi "Kültürel Vahşet", "Kültür Katliamı" olarak nitelemiştir (Azadiradio, 2021; Hâveri, 2024; Moujde, 2023, s. 111). Kerimi (2021), Taliban'ın Buda Heykellerini tahrip girişimlerini iki nedene bağlamıştır: Birincisi Peştun ırkçılığı, ikincisi ise kökten dincilik. Bu heykellerden geride kalanlar ve içinden çıkan bir yazıt dahil olmak üzere diğer değerli parçaları, Taliban'ın bölgeyi ikinci defa teshirinden sonra ortadan kaybolmuştur. Bölge halkının dediğine göre Taliban'ın 15 Ağustos 2021'de başkent Kabil'i ele geçirmesinden bir gün sonra Alman arkeologlar tarafından 2006-2008 yılları arasında toplanıp bir depoya kaldırılan bu değerli parçalar, çalınmıştır (İRNA, 2022).

Resim 5

Şehmâme Olarak Bilinen Küçük Buda Heykeli'nin Tahrip Edildikten Sonraki Hali

Kaynak: Azadi Radio (2021)

Netice itibarıyla Buda Heykelleri, Kuşan İmparatorluğu döneminde yapılmış ve asırlarca Bamyan'ın Budizm'in merkezi olarak misyon üstlenmesini sağlamıştır. Fakat Gazneliler döneminde, 10. asırdan itibaren şehir ve civarı İslamiyet'i kabul etmeye başlamıştır. Gazneliler dönemi ve sonrasında Buda Heykelleri, dinî bir sembol olarak misyon görmenin ötesinde tarihi ve kültürel bir değer olarak muhafaza edilmeye devam edilmiştir. Başka bir ifadeyle bin yıllık dönemde bölgeye hâkim olan Gazneliler, Selçuklular, Gurlular, Moğollar, Timurlular vb. dönemlerinden tahrip edildiği tarihe kadar İslam'ın diğer dinlere ve dinî değerlere toleransı çerçevesinde muhafaza edilmeye devam edilmiş, tarihi ve kültürel bir değer olarak görülmüştür. Bu durum Mart 2001 yılına kadar devam etmiştir. 2001 yılının başlarında ülkenin büyük bir kısmına hâkim olan Taliban, İslam'a uygun olmadığı gerekçesiyle dünyanın en eski ve en büyük iki Buda Heykeli'ni tahrip ederek ülke ve dünya kültür tarihine büyük darbe indirmiştir. Halbuki 10. Asırdan itibaren bölgede Budizm'e inanan, mezkûr heykellere tapan ve bu heykelleri dinî bir sembol olarak gören Buda dinine mensup kimse de yoktu.

5. Sonuç

Budizm, MÖ. 6. yüzyılda Hindistan'ın Benares eyaletine bağlı Kapilavastu şehrinde dünyaya gelen Siddharta Gautoma/Gautama'nin önderliğinde ortaya çıkmıştır. Sddharta'nın vefatından sonra "aydınlanan" anlamına gelen Buda lakabı kendisine verilerek onun gittiği yol takip edilmeye başlanmıştır. Budizm, yaklaşık üç asır boyunca Hindistan'daki çevrenin dışına çıkma imkânı bulamamıştır. Maurya İmparatorluğu döneminde özellikle Maurya İmparatoru Aşoka döneminde Hindistan'ın farklı bölgelerine ve Hindistan hudutları dışına yayılma imkânı bulmuştur. Bu çerçevede Budizm, bugünkü Afganistan coğrafyasına da yayılma imkânı bulmuş ve çalışmamızın konusu olan Budizm'in sembolü olarak Afganistan'ın Bamyan şehrindeki Buda Heykellerinin yapılışı Kuşan İmparatorluğu dönemine tekabül etmiştir. Bölge halkı tarafından büyük heykel Salsâl ve küçük heykel ise Şehmâme şeklinde adlandırılmıştır. İki heykel arasında 400 metre gibi bir mesafe vardır. Heykeller, şehrin batı kısmında bulunan Hindukuş dağının eteklerinde dağdan tıraş edilerek yapılmıştır.

Afganistan özellikle Bamyan şehri, Maurya İmparatorluğu döneminden itibaren Budizm'in merkezliğini yapmıştır. Kuşan İmparatorluğu döneminde merkezi şehirlerden biri misyonunu üstlenen Bamyan, aynı zamanda Budizm'in merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bamyan, özellikle Kuşan hükümdarı Kanişka döneminde önemli merkezlerden birine dönüşmüştür. MÖ. 3. asırdan itibaren bölgeye yayılmaya başlayan Budizm, MS. 1000'lere kadar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemlerde Bamyan, Hindistan gibi

Budizm tebliğcilerinin yetiştirilip civar bölgelere gönderildiği, Budizm'e ait en güzel, en estetik ve en nadide heykellerin tıraş edildiği yer olarak öne çıkmıştır.

Buda Heykellerinin arka, etraf ve civarında Budizm din görevlilerinin barındığı, eğitim gördüğü, ibadet ettiği dağdan oyularak yapılan yüzlerce mağara açılmıştır. Bu mağaralarda Budizm'e ait dinî semboller tıraş edilmiş, resmedilmiş ve tezyin edilmişti. Bu eserler, dün bir dinin sembolü iken bugün ise bugünkü Afganistan coğrafyasının kültürel, tarihi ve estetik değerleri olarak dünyada ve Afganistan'ın müzelerinde sergilenmektedir. Bu eserlerden biri olan Buda Heykelleri, bölgede Budizm'e tapınan kimsenin kalmamış olmasına rağmen İslam'ın diğer dinlere ve dinî eserlere gösterdiği tolerans, estetiğe verdiği değer dolayısıyla 2001 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Fakat bu tarihte, Buda Heykelleri sözüm ona dindar görünen bir grup tarafından tahrip edilmiş, yağmalanmış ve yok edilmiştir.

Kaynakça

Afghanpaper. (2023, Kasım 20). But-hây-ı büzürg-i Bamiyân. *Afghanpaper Gazetesi*. http://www.afghanpaper.com/info/amaken/bot%20haie%20bamian.htm

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS Uygulamalı* (5. Baskı). Sakarya Yayıncılık.

Aryen, F. (2023, Kasım 25). İslam der Afganistan. *Ariaye Sitesi*. https://www.ariaye.com/dari4/ejtemai/arian.html

Azadiradio. (2011, Şubat 26). Âyâ baz-sâzi-i but-hâ-yı Bamyan ki tevessıt-ı Taliban veyrân şodend, mümkün est? *Azadi Radio Sitesi*. https://da.azadiradio.com/a/2321383.html

Azadiradio. (2021, Şubat 19). Tahrib-i Buda, terâjedi-i ferâmûş-nâ-şodeni. *Azadi Radio Sitesi*. https://da.azadiradio.com/a/31146852.html

Azadiradio. (2021, Mart 1). But-hâ-yı Bamyan; Azamet ve trajedi. *Azadi Radio Sitesi.* https://da.azadiradio.com/a/afghanistan-bamiyan-buddhas-destruction-20-anniversary/31127161.html.

Buda, A. (2021, Mart 16). Katliam-i ferhengi Bamyan ve tahrib-i tarih: Güftügûy-i Esed Buda bâ Ali Kerimi. *Etilaat-i Roz*. https://www.etilaatroz.com/120230/cultural-massacre-in-bamyan-and-destruction-of-history/

Cevâdi, Ş. (2007). Nakş-ı berceste-hâ ve mücasseme-hâ-yı Hind-i bâstân der hüner-i Budâî. *Bâğ-ı Nazar Dergisi.* (7), 5-18.

Elhady, A. (2018). Religion and religious language a teligious symbolism for nonreligious purposes. *Ri'ayah Jurnal Sosial Dan Keagamaan.* 3(1), 1-13. https://e-journal.metrouniv.ac.id/index.php/riayah/article/view/1184

İbrahimi, M. İ. (1984). *Merâkiz-i muhim-i âyin-i Budâyi der Afganistan.* Kabil Devlet Matbaası.

Gubar, M. G. M. (2007). *Afganistan der mesîr-i tarih* (1-2. Cilt). Afganistan İntişârât-ı Ahter.

Hâveri, 'Â. (2024, Ocak 27). Tendîs-hâ-yı Buda der Afganistan. *Art Nevis.* https://www.artnevis.com/تندیس-های-بودا-در-افغانستان/

İrfâni, K. (1989). *Mürûri ber tahavvülât-ı siyasi-ictimâi-i Bamyân.* Afganistan Ittıla'ât ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

İRNA (2022, Temmuz 23). Âsâr-ı bâstâni-i bakâyâ-yı Buda-yı Bamyan, der âşûb-hâ-yı Afganistan be sırkat refte est. *İRNA: Haber-güzâri-i Cumhuri-i İslami İran*.

Kara, M. E. (2023). Tarih öncesi dönemden Afgan krallığının kuruluşuna Afganistan tarihi (MÖ…-1747). Karakaya, İ. & Uzun, Y. U. (Eds.), *Afganistan: Tarih, Sosyokültürel Yapı, Ekonomi ve Dış Politika* içinde (ss. 1-16). Nobel Yayınları.

Karataş, H. (2013). Sakyamuni Buda'nın tarihsel kişiliği ve öğretisinin yeni bir din haline geliş süreci. *Dini Araştırmalar Dergisi. 16*(42), 129-142.

Kerim, M. (1960, Ocak). Yaddaşt-hây-ı Hüang Tsang râci' be-sefer o der Afganistan. *Aryana Dergisi.* 216/44-52. http://ensani.ir/file/download/article/20120614190728-6011-448.pdf

Kızıl, H. (2018a). İşlevleri açısından dini sembol. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 21*, 30-42.

Kızıl, H. (2018b). Dinî Sembolizm üzerine. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 9*(20), 327-351.

Kurt, H. (2023). Dinsel bir sembol olarak hilal. *Milel ve Nihal. 20*(2), 279-304.

Kühzâd, A. A. (1946). *Tarih-i Afganistan.* Kabil Matbaa-ı Devleti.

Kühzâd, A. A. (1955). *Rehnümâ-yı Bamiyân.* Encümen-i Tarih-i Afganistan Yayınları.

Kühzâd, A. A. (1967). *Afganistan der pertev-i tarih.* Afganistan Ittıla'ât ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Mohammadi, A. (2017). Afganistan'da İslam. *Yeni Türkiye Dergisi. 95*, 512-531. https://isamveri.org/pdfdrg/D01266/2017_95/2017_95_MOHAMMADIA.pdf

Moujde, V. (2023). *Afganistan'ın Taliban gölgesindeki beş yılı: tarihî-siyasî-içtimaî-dinî hayat (1996-2001)* (Çev: M. N. Naimi). Duvar Yayınları. (Orijinal çalışma 2002'de yayımlandı).

Mutmain, A. (2017). *Molla Muhammed Ömer, Taliban av Afganistan.* Kabil.

Naimi, M. N. (2023). Horasan'dan Afganistan'a şahlık rejimi: 1747-1973. *Afganistan: Tarih, sosyokültürel yapı, ekonomi ve dış politika* içinde (17-44). Karakaya, İ. & Uzun, Y. U (Ed.). Nobel Yayınları.

Rowland, B. (1967). *Hüner-i kadîm-i Afganistan* (çev. A. A. Kühzâd). Afganistan Ittılaat ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şifayi, A. (2021, Mart 11). Taliban çi-tevr tasmim be tahrib-i mücesseme-ha-yi Buda giriftend?. *BBC News Farsi.* (27.01.2024-Erişim Tarihi). https://www.bbc.com/persian/afghanistan-56356853.

Tarikhema (2019, Nisan 21). Salsal ve Semmâme. *Tarih-i Mâ.* (20.12.2024-Erişim Tarihi). https://tarikhema.org/ancient/other/afgan/22639/صلصال-و-شمامه/.

Tokat, L. (2009). Dinin sembolik dili. *Milel ve Nihal.* 6(1), 74-98.

Makale Bilgi Formu

Yazarların Katkıları: Bu makalenin yazımına tüm yazarlar eşit katkıda bulunmuştur. Tüm yazarlar son metni okumuş ve onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.